

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهپاوت

سال هجدهم، شماره ۶۸، پاییز ۱۴۰۳
صفحه ۲۳۵ تا ۲۵۶

تأثیر نظام انتخاباتی بر میزان مشارکت شهروندان در ایران

حفیظ اله همیار دانشجوی دکتری حقوق عمومی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

مهدی شیخ موحد * استادیار گروه حقوق عمومی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

حسین علایی استادیار گروه حقوق عمومی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

چکیده

مشارکت شهروندان در عرصه سیاسی تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله نوع نظام انتخاباتی است که در انتخابات مجلس شورای اسلامی قابل مشاهده است. بر همین اساس پژوهش حاضر نیز درصدد است تا تأثیر نظام انتخاباتی بر میزان مشارکت شهروندان را در انتخابات مجلس شورای اسلامی به بحث بگذارد. پرسش این است که معایب نظام انتخاباتی اکثریتی برای مجلس شورای اسلامی چیست و الگوی مطلوب جایگزین آن کدام است؟ نتایج تحقیق نشان داد نظام انتخاباتی تناسبی و انواع آن مشوق مشارکت نهادی، سازمانی و مبتنی بر آگاهی و نگرش حزبی است، اما نظام انتخاباتی اکثریتی به دنبال ترویج مشارکت شهروندان به شیوه توده‌ای و بدون انضباط سازمانی است. نظام انتخاباتی اکثریتی هرچند طی دهه‌های مختلف نقش مهمی در مشارکت مردم در انتخابات مجلس داشته است، اما به دلیل نقش مهم نهادها و سازمان‌ها از جمله احزاب سیاسی و تبدیل رویکردهای قبلیه‌گرایانه به حزبی، نظام انتخاباتی تناسبی از مزایای بهتری برای مشارکت مردم در انتخابات برخوردار است. مشارکت در نظام انتخاباتی تناسبی می‌تواند مبتنی بر برنامه‌ریزی، قوانین حزبی و تسری آن به بخش‌های مختلف تصمیم‌گیری و برگزاری انتخابات باشد که از لوازمات مشارکت شهروندان در دهه چهارم انقلاب است. همچنین نظام انتخاباتی تناسبی باعث برانگیختن مشارکت گروه‌های مردمی اعم از قومی، مذهبی، و افشاری می‌شود که از جهت امید داشتن برای کسب کرسی حتی در صورت عدم پیروزی کامل حزب یا فهرست متبوع خود، وارد کارزار انتخابات می‌شوند. تحقیق حاضر از نوع کیفی و روش انجام کار نیز مقایسه‌ای است که با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای و اسنادی انجام شده است. کلیدواژه: نظام انتخاباتی، مشارکت، انتخابات، نظام اکثریتی، تناسبی.

* نویسنده مسئول: mr5661@gmail.com

تاریخ تایید: ۱۴۰۳/۰۷/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۵

The Islamic Revolution Approach Quarterly

Vol. 18, No.68, Fall 2024, P 3-18

rahyaftjournal.ir

The Impact of the Electoral System on Citizen Participation in Iran

Hafizollah

Hamyar

PhD student in Public Law, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Mehdi Sheikh

Movahed *

Assistant Professor, Department of Public Law, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Hosein Alayi

Assistant Professor, Department of Public Law, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Abstract

Citizen participation in the political arena is influenced by various factors, including the type of electoral system, which is evident in the elections for the Islamic Consultative Assembly (Parliament). Therefore, this research aims to explore the impact of the electoral system on citizen participation in parliamentary elections. The central question of this study is: What are the disadvantages of the majority electoral system for the Islamic Consultative Assembly, and which alternative model is more desirable? The findings of the research indicate that the proportional electoral system and its variants encourage institutional, organizational, and awareness-based participation with a partisan outlook. In contrast, the majority electoral system promotes mass participation without organizational discipline. Although the majority electoral system has played an important role in citizen participation in parliamentary elections over several decades, due to the significant role of institutions and organizations such as political parties and the shift from tribal-based approaches to partisan ones, the proportional electoral system offers

* Corresponding Author: mr5661@gmail.com

How to Cite: Hamyar, H., Sheikh Movahed, M., Alayi, H. (2024). The Impact of the Electoral System on Citizen Participation in Iran, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 18(68), 3-18.

Received: 04/02/2024

Accepted: 08/07/2024

greater advantages for enhancing citizen participation. Participation within a proportional electoral system can be based on planning, party laws, and their extension to various decision-making and election organizing sectors, which are essential for citizen participation in the fourth decade of the revolution. Additionally, the proportional electoral system stimulates participation among various popular groups, including ethnic, religious, and class-based groups, who, even without the complete success of their party or list, are motivated to join the electoral contest. This research is qualitative, and the methodology is comparative, conducted using library and documentary tools.

Introduction

Citizens' participation in the political arena is influenced by various factors, including the type of electoral system that can be observed in the elections of the Islamic Consultative Assembly. Accordingly, the present study also seeks to discuss the effect of the electoral system on the level of citizen participation in the elections of the Islamic Consultative Assembly. Therefore, the present study, by understanding the various factors and conditions that can affect the political participation of citizens, has paid attention to the variable impact of the electoral system so that it can be used to diagnose the pathology of the current electoral system of the Islamic Consultative Assembly on a case-by-case basis and also provide the basis for proposing theoretical discussions to present an alternative or implement it in the field of parliamentary elections. From this perspective, the approach of the present study is a type of pathology and future-looking. Because it both observes the role of the majority electoral system in the field of elections of the Islamic Consultative Assembly and, by studying the shortcomings and shortcomings of this type of electoral system, it seeks to propose a solution to increase political participation by selecting a new type of electoral system (proportional). In addition, in the discussions raised, both quantitative and qualitative participation and effectiveness in the framework of the elections of the Islamic Republic will be discussed in terms of deepening religious democracy and creating an incentive for citizens to influence to have a seat in the parliament through the selection of the desired candidate. The question is what are the disadvantages of the majority electoral system for the Islamic Consultative Assembly and what is the desired alternative model?

Materials and Methods

The present research is of a qualitative type and the method of work is also a comparison that was carried out using library and document tools.

Discussion and Findings

Citizens' political participation in various fields, including the field of elections, is affected by various factors, one of which is the type of electoral system. The results of the present research have shown that the electoral system can have consequences for citizen participation in both quantitative and qualitative terms. Therefore, in the elections of the Islamic Consultative Assembly, which have been majority-based since the beginning of the revolution, a decline and decrease in political participation has often been observed after each period. Therefore, the technical mechanism for holding elections has played an important role in this regard, which has led to the superiority of the majority over the minority, lack of competition, inactivity of parties, and a tendency towards massification, and increased social divisions. Accordingly, an alternative model for holding elections to the Islamic Consultative Assembly that can replace the majority electoral system has been observed by inferring and analyzing the disadvantages of the majority electoral system in the areas of inactivity of parties and candidate-centricity, lack of motivation on the part of minorities in a constituency to have a seat in the Assembly, and resorting to ethnic and religious divisions to gain votes. From this perspective, a proportional electoral system can, while supporting party lists and lists, enhance the role of these vital institutions within the framework of the constitution. Just as the issue of citizen participation in terms of quantity and quality is also very important, changes will also occur in the field of permanent superiority of the majority; meaning that with the defeat of a party in the election, all candidates belonging to the party are not eliminated from the field and can occupy the seat in the Assembly according to the proportion of votes obtained. Therefore, the incentive to compete through the hope of winning seats for minority groups increases. Therefore, a proportional electoral system will significantly increase the level of citizen participation. The desire and willingness of citizens to participate in the election arena, especially minority groups, which is due to the sense of their objective influence on the election arena over a period of forty years (eleven terms of the Islamic Consultative Assembly), which is due to the sense of their objective influence on the election arena, can be achieved in a proportional electoral system. Therefore, unlike the majority that

failed to maintain participation at a desirable level in the elections of the eleventh term of the Assembly, the proportional electoral system has characteristics such as activating the role of parties, creating an incentive to compete, and encouraging citizens and candidates to have seats even in the event of loss, which can be considered by election legislators. Another advantage that a proportional electoral system entails is the qualitative change in participation from mass to discipline from an organizational and institutional perspective by enhancing the role of political parties, which is one of the requirements of governance in the fourth decade of the Islamic Revolution of Iran.

Conclusion

The results of the study showed that the proportional electoral system and its variants encourage institutional, organizational participation and are based on party awareness and attitude, but the majority electoral system seeks to promote citizen participation in a mass manner and without organizational discipline. Although the majority electoral system has played an important role in people's participation in parliamentary elections over the decades, due to the important role of institutions and organizations, including political parties and the transformation of tribal approaches into partisan ones, the proportional electoral system has better benefits for people's participation in elections. Participation in the proportional electoral system can be based on planning, party rules, and its extension to various decision-making and election holding sectors, which are essential for citizen participation in the fourth decade of the revolution. Also, the proportional electoral system stimulates the participation of popular groups, including ethnic, religious, and strata, who enter the election campaign in the hope of winning seats even if their party or list does not win completely.

Keywords: Electoral System, Participation, Elections, Majority System, Proportional System.

مقدمه

مشارکت سیاسی همواره یکی از دغدغه‌های نظام سیاسی در ادوار مختلف بوده که با توجه به رشد و پیدایش دموکراسی‌های معاصر اهمیت دوچندانی پیدا کرده است. ضمن اینکه اغلب نظام‌های سیاسی تمایل دارند تا خود را دموکراتیک یا مردمسالار نشان دهند و مشروعیت مردمی در سطح داخلی و بین‌المللی در سطح خارجی را نیز بدست آورند. اما بدست آوردن رضایت شهروندان و ترغیب آنان به مشارکت در عرصه سیاسی نظیر رأی دادن و گزینش مقامات، مستلزم فراهم شدن برخی شرایط است که طیفی از عوامل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، شکاف‌های اجتماعی و یا وجود و عدم وجود نهادهای مدنی نظیر احزاب و وجود عناصر پایداری از حقوق شهروندی است. در این صورت هر نظام سیاسی با داشتن هر یک از عناصر یاد شده، در یک نوع خاصی از نظام سیاسی دسته بندی می شود. اما در این میان همواره تمایل نظام‌های سیاسی بدین نحو بوده است تا بتوانند با جلب رضایت شهروندان (از طریق پاداش، اقناع، مجازات و...) مشروعیتی برای خود دست و پا کنند. با توجه به نقش عوامل یاد شده، برخی عوامل دیگر که می توانند در زمره عوامل فنی نیز دسته‌بندی شوند، نوع نظام انتخاباتی است که امروزه به دلیل تنوع خاصی که پیدا کرده است، نقش مهمی در مشارکت یا عدم مشارکت شهروندان در عرصه سیاسی و از جمله در انتخابات بر عهده دارد. بدین معنا که نظام انتخاباتی می تواند به نحوی باشد که تنها باعث پیروزی و یا برتری دائمی و مهندسی شده یک حزب، فرد و یا گروه سیاسی منجر شود. در مقابل نیز نظام انتخاباتی می تواند به نحوی باشد که امید و انگیزه را برای آحاد شهروندان از یک سو و نامزدهای انتخاباتی از سوی دیگر فراهم آورد تا در چارچوب آن بتوانند به اثرگذاری خود از طریق کرسی در مجلس امیدوار باشند. از این رو، رقابتی شدن انتخابات، جلوگیری از انفعال شهروندان، بی تفاوتی و بی‌انگیزگی آنان و یا مشارکت بدون اثرگذاری می‌تواند به نوع نظام انتخاباتی مرتبط باشد. از این رو پژوهش حاضر با درک عوامل و شرایط متعددی که می‌تواند بر مشارکت سیاسی شهروندان اثرگذار باشند، نسبت به اثرگذاری متغیر نظام انتخاباتی توجه نشان داده است تا به صورت موردی بتوان نسبت به آسیب‌شناسی نظام انتخاباتی کنونی مجلس شورای اسلامی اقدام نمود و هم زمینه را برای طرح مباحث نظری جهت ارائه یک بدیل و یا پیاده نمودن آن در عرصه انتخابات مجلس فراهم نمود. از این منظر رویکرد پژوهش حاضر نوعی آسیب‌شناسی و آینده‌نگری است. زیرا هم ناظر بر نقش نظام انتخاباتی اکثریتی در عرصه انتخابات مجلس شورای اسلامی است و هم اینکه با مطالعه نواقص و کاستی این نوع نظام انتخاباتی به دنبال طرح راهکاری برای افزایش مشارکت سیاسی از طریق گزینش یک نوع نظام انتخاباتی جدید

(تناسبی) است. ضمن اینکه در مباحث مطرح شده هم مشارکت به شیوه کمی و هم به شیوه کیفی و اثربخشی در چارچوب انتخابات جمهوری اسلامی از حیث تعمیق مردمسالاری دینی و هم از حیث ایجاد انگیزه برای اثرگذاری شهروندان جهت داشتن کرسی در مجلس از طریق گزینش نامزد موردنظر به بحث گذاشته خواهد شد.

ضرورت مهمی که برای طرح این مسأله و اتخاذ یک سازوکار مناسب جهت مشارکت شهروندان وجود دارد، بحث اهمیت مشارکت شهروندان در نظام جمهوری اسلامی ایران و اتخاذ راهکاری برای بهبود آن در ابعاد مختلف است. از این رو هم در قانون اساسی و هم در بیانات بنیانگذار و رهبر انقلاب اسلامی، بحث مشارکت شهروندان در انتخابات و تقویت عنصر جمهوری نظام همواره مورد تأکید بوده است. به همین دلیل آسیب شناسی مشارکت در انتخابات از جمله پرداختن به عوامل اثرگذار بر آن از جمله نظام انتخاباتی حائز اهمیت است. ضمن اینکه کاهش مشارکت مردم در انتخابات اخیر مجلس شورای اسلامی که به عدد ۴۲ درصد رسیده است، زنگ خطر برای مسؤولان است تا بتوانند ضمن پرداختن به علل وقوع چنین رخدادی، نسبت به بهبود و اصلاح رویه‌های پیشین از جمله در بحث مدیریت انتخابات بپردازند. از آن جهت که در انتخابات یازدهمین دوره مجلس شورای اسلامی، مشارکت در انتخابات کاهش محسوسی پیدا کرده و این شرایط، توجهات را به سمت تغییر و یا اصلاح برخی قوانین از جمله در حوزه نظام انتخاباتی مطرح کرده است که محور پژوهش حاضر نیز می‌باشد.

۱-۱. پیشینه تحقیق

پیرامون موضوع حاضر از جمله در بحث مشارکت در انتخابات یا نظام انتخاباتی تحقیقاتی صورت گرفته است که به برخی از آنان پرداخته خواهد شد:

بی‌جکر و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله «ارائه مدل مطلوب انتخاباتی براساس سیاست‌های کلی انتخابات با مطالعات نظام‌های انتخاباتی بین‌المللی (مطالعه موردی آمریکا و آلمان)» با بهره‌گیری از برگزاری انتخابات در کشورهای آمریکا و آلمان به دنبال پیاده نمودن رهنمودهای رهبر انقلاب اسلامی در زمینه بهبود شرایط انتخابات است. نویسندگان با توجه به سیاست‌های کلی انتخابات در ۱۸ بند که توسط مقام معظم‌رهبری مطرح شده است، یک نظام انتخاباتی تناسبی مردم‌سالار را ارائه کرده‌اند. عباسی و حسینی‌الموسوی (۱۴۰۱) در مقاله «واکاوی دلایل مخالفت شورای نگهبان با استانی شدن انتخابات» چنین نتیجه گرفته‌اند که پیاده شدن نظام انتخاباتی تناسبی به همراه استانی شدن انتخابات به عنوان یک مدل جایگزین در انتخابات مجلس شورای اسلامی از سوی شورای نگهبان به دلیل کاهش مشارکت در نواحی کم

جمعیت و مغایرت با بند اول از اصل ۱۱۰ قانون اساسی چندان موجه نیست. اطاعت و همکاران (۱۴۰۰)، در مقاله مشترکی تحت عنوان «امکان‌سنجی نظام انتخاباتی ترجیحی در انتخابات مجلس شورای اسلامی؛ مطالعه موردی: حوزه انتخابیه ممسنی و رستم» به این نتیجه رسیدند که نظام انتخاباتی رأی جایگزین (ترجیحی) را الگوی مناسبی برای غلبه بر منازعات قومی و طایفه‌ای و بستری برای تفاهم میان آنان مطرح کرده است. از این‌رو حوزه انتخابیه رستم و ممسنی نیازمند الگویی است که به جای تکیه نامزدها بر شکاف‌های اجتماعی بر ارزش‌های اجتماعی شهروندان در آینده تأکید شود. در پیش گرفتن سازوکار ترجیحی به معنای نوعی تعهد به ارزش‌های اجتماعی وحدت‌آفرین در این شهرستان است که می‌تواند الگویی برای سایر مناطق نیز در نظر گرفته شود. خرمشاد و رفیعی قهساره (۱۳۹۷) در مقاله «نظام انتخاباتی و تأثیر آن بر نظام حزبی در ایران» نیز نقش احزاب سیاسی را در تحقق دموکراسی یا مردمسالاری بسیار با اهمیت و حیاتی می‌دانند. یکی از عوامل اثرگذار بر بهبود این روند نیز نوع نظام انتخاباتی است. نویسندگان بر این باور هستند که نظام انتخاباتی کنونی در مجلس شورای اسلامی یعنی نظام انتخاباتی اکثریتی چندان در زمینه فعال نمودن احزاب سیاسی موفق و کارآمد نبوده است. خسروی (۱۳۹۴) مقاله‌ای با عنوان «نظام انتخاباتی کارآمد مجلس شورای اسلامی در پرتو نظام انتخاباتی» این نتیجه را مطرح کرد که برای محقق نمودن اصول قانون اساسی یعنی برابری، آزادی، عدم تبعیض، حق مشارکت سیاسی عام، اصل نمایندگی ملی، استقلال و وحدت، نوع نظام انتخاباتی مطلوب برای مجلس شورای اسلامی می‌تواند تلفیق نظام انتخاباتی اکثریتی و تناسبی باشد. یعنی بتوان از ویژگی‌های مثبت هر دو نظام انتخاباتی به نحو مقتضی استفاده نمود. تحقیقات حاضر هر یک به نحوی به مزایا و معایب نظام‌های انتخاباتی و نقش آنان بر مشارکت سیاسی پرداخته‌اند. بنابراین توانسته‌اند زوایای پنهانی از این موضوع را آشکار ساخته و مزایا و معایب نظام‌های انتخاباتی را مطرح کنند. اما تحقیق حاضر ضمن اینکه به دنبال مطالعه مستقل نظام‌های انتخاباتی نیست، درصدد است تا نوع نظام انتخاباتی را به شیوه کاربردی و در انتخابات مجلس شورای اسلامی به بحث بگذارد که تاکنون در پژوهش خاصی مطرح نشده است.

۲. مبانی نظری؛ نظام انتخاباتی و اهمیت آن در جمهوری اسلامی ایران

«نظام انتخاباتی» که طبق قوانین داخلی هر کشوری تعیین می‌شود، بر کارکرد احزاب و نوع مشارکت سیاسی مردم اثر تعیین‌کننده‌ای دارد. «نظام‌های انتخاباتی»، ترتیب تبدیل آرا انتخاب‌کنندگان به کرسی‌های نمایندگی را مشخص می‌کند (منصوریان، ۱۳۹۶: ۳) و در زمره شاخص‌ترین عناصر تأثیرگذار به شمار می‌رود که نقش‌آفرینی آنها در شایسته‌گزینی و

انتخاب نامزدهای اصلح، میزان مشارکت شهروندان، تقویت نظام حزبی، کارآمدی و ثبات نظام سیاسی، برقراری ارتباط میان انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان و موضوعات مهم دیگری از این دست انکار ناشدنی است. گزینش یکی از فرمول‌های انتخاباتی اکثریتی، تناسبی، مختلط و چگونگی محاسبه و تخصیص کرسی‌های نمایندگی، تعیین وسعت و تعداد حوزه‌های انتخاباتی و ترسیم حدود آنها، مشخص کردن نصاب‌های لازم برای کسب کرسی‌های نمایندگی و معلوم ساختن برگه رأی‌دهی از جمله مهم‌ترین سازوکارهایی هستند که طراحی هماهنگ و منسجم تمامی آنها از یک نظام انتخاباتی مطلوب انتظار می‌رود.

در یک نگاه کلی می‌توان نظام‌های انتخاباتی را به سه دسته‌ی «نظام‌های اکثریتی»، «تناسبی» و «مختلط» تقسیم کرد. نظام‌های انتخاباتی اکثریتی که هم برای حوزه‌های انتخاباتی تک کرسی و هم برای حوزه‌های چند کرسی کاربرد دارند، در فرآیندی ساده و قابل فهم، کسب تعداد آراء بیشتر را ملاک پیروزی در انتخابات می‌دانند. این دسته از سازوکارها درصدد هستند کرسی یا کرسی‌های نمایندگی را در اختیار فرد یا گروهی قرار دهند که به لحاظ عددی از بیشترین مقبولیت نزد انتخاب‌کنندگان برخوردارند. در نظام‌هایی که حفظ و تداوم ثبات سیاسی از بالاترین اهمیت برخوردار است، گرایش بیشتری به این نوع کاربرد دارند. در مقابل نظام‌های انتخاباتی تناسبی وجود دارند که تنها برای حوزه‌های انتخاباتی چند کرسی کاربرد دارند و برخلاف نظام‌های اکثریتی، در نظام‌های تناسبی یک گروه نمی‌تواند تمام آرا یک حوزه انتخاباتی را به دست آورد.

نظام‌های انتخاباتی مختلط نیز ترکیبی از دو نظام «اکثریتی» و «تناسبی» اند که در پی جمع میان مزایای دو نظام انتخاباتی دیگر و اجتناب از معایب هریک هستند. این دسته از نظام‌های انتخاباتی برای حوزه‌های چند کرسی کاربرد داشته و به‌طور کلی درصدد هستند تا از یک سو ثبات سیاسی را به ارمغان بیاورند و از سوی دیگر تناسب میان گروه‌های سیاسی موجود را براساس میزان آرای که به دست آورده‌اند، تضمین کنند. بنابراین شیوه بهره‌گیری از عناصر مثبت دو نظام انتخاباتی اکثریتی و تناسبی نیز درصدد حفظ مشارکت و کسب کرسی توسط نامزدهای مختلف باشد (خسروی، ۱۳۹۴: ۱۰۳). اما در نظام انتخاباتی تناسبی و مختلط در راستای تحقق هرچه بهتر مشارکت شهروندان، نقش احزاب سیاسی بسیار پررنگ است. ضمن اینکه در نظام تناسبی فرد انتخاب‌کننده، رأی خود را به یک حزب در بین چندین حزب کاندیدا شده، اختصاص می‌دهد و حزب به میزان رأی که به خود اختصاص می‌دهد، صاحب کرسی می‌شوند. در این نظام افرادی که وابسته به حزب خاصی نیستند شانس انتخاب شدن در انتخابات را ندارند، که این امر باعث ایجاد بی‌عدالتی در نظام تناسبی می‌شود (نطنزی، ۱۳۹۶:

۲). اما نظام مختلط در واقع ترکیبی از دو نظام یاد شده است. در این نظام هر فرد انتخاب کننده دارای دو حق رأی است. یک رأی انتخاب کنندگان به یک حزب از احزاب، در حوزه‌های انتخاباتی بزرگ‌تر، اختصاص می‌یابد و رأی دیگر او به افراد، در حوزه‌های انتخابیه کوچک‌تر، تعلق می‌گیرد.

با در نظر داشتن اهمیت نوع نظام انتخاباتی، ارتباط نظام انتخاباتی و مشارکت شهروندان در جمهوری اسلامی ایران نیز بسیار مدنظر بوده است. به‌طور مشخص، انتخابات مجلس شورای اسلامی پس از انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، به شیوه نظام انتخاباتی اکثریتی بوده است. با توجه به اینکه نظام اکثریتی معطوف به اخذ آراء از توده مردم بدون مبنا قرار دادن حزب سیاسی است، این عقیده وجود دارد که ذهنیت قانونگذاران بیش از پیش حول افزایش مشارکت توده‌ای مردم در انتخابات بوده است، نه تثبیت روندهای دموکراسی‌خواهی (اعمایی و رضایی، ۱۳۹۸: ۲۶). بنابراین از همان ابتدا هم عرصه انتخابات ریاست جمهوری و هم عرصه انتخابات مجلس شورای اسلامی، خبرگان رهبری و انتخابات شوراهای اسلامی شهر و روستا (۱۳۷۸) به شیوه اکثریتی و کسب نصف+۱ آراء به عنوان سازوکار انتخاب شندگان لحاظ شده است. بدین ترتیب از حیث دسته‌بندی، باید گفت که از میان سه خانواده اصلی نظام‌های انتخاباتی که در اغلب انتخابات پارلمانی جهانی به کار می‌رود، یعنی نظام انتخاباتی اکثریتی، تناسبی و نیمه تناسبی، کشور ایران همواره به خانواده نظام‌های انتخاباتی اکثریتی متعلق بوده است. با وجود نزدیک به یک قرن از برگزاری انتخابات در ایران، هرگز قوانین انتخاباتی در کشور، از محدوده نظام انتخاباتی اکثریتی خارج نشده است. استدلال مقابل این رویه آن است که انتخابات مجلس در ایران، هرگز نظام تناسبی یا نیمه تناسبی را تجربه نکرده است (هاشمی و مختاری، ۱۳۹۰: ۳۲۲).

این رویه به‌طور مشخص در عرصه انتخابات مجلس شورای اسلامی بیش از پیش نمود پیدا می‌کند و با توجه به کاهش معنادار مشارکت شهروندان در انتخابات مجلس شورای اسلامی که در انتخابات مجلس یازدهم حاصل شد، نوعی دغدغه برای برطرف کردن این مشکل احساس شده است. انتخابات یازدهمین دوره مجلس شورای اسلامی دوم اسفندماه در حالی برگزار شد که میزان مشارکت شهروندان سوالی بود که بعد از پایان رای گیری در شعب اخذ رای، در فضای سیاسی و رسانه‌ای مطرح شد. نهایتاً وزیر کشور میانگین مشارکت را ۴۲/۵۷ درصد عنوان کرد و گفت که ۲۴ میلیون و ۵۱۲ هزار و ۴۰۴ نفر از مجموع ۵۷ میلیون و ۹۱۸ هزار و ۱۵۹ نفر در انتخابات شرکت کردند. بیشترین درصد مشارکت در استان کهگیلویه و بویراحمد با ۷۱ درصد و کمترین مشارکت هم به استان

تهران با 26/2 درصد مربوط است. این آمار پایین‌ترین سطح مشارکت در همه انتخابات برگزار شده مجلس در ۴۱ سال اخیر است (خبرگزاری ایرنا، کد خبر ۸۳۶۸۷۴۸۲ و سایت وزارت کشور). به هر حال عوامل متعددی در بوجود آمدن این وضعیت دخیل هستند که یکی از آنها به نظام انتخاباتی مرتبط است. از این رو، دغدغه‌ها برای تغییر نظام انتخاباتی و پیدا کردن سازوکار جدیدی که بتواند مشارکت شهروندان را به شکل بهتری فراهم سازد، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. در اینجا به شیوه تحلیلی و مقایسه‌ای، نظام انتخاباتی کنونی (اکثریتی) مجلس شورای اسلامی با یک الگوی جایگزین (نظام انتخاباتی تناسبی) به بحث گذاشته می‌شود.

۳. مقایسه رویکردهای نظام‌های انتخاباتی اکثریتی و تناسبی به مشارکت شهروندان

با توجه به اینکه هر نظام انتخاباتی دارای مزایا، معایب و شیوه خاص خود است، پرداختن به تبعات هر یک از آنان و ارتباطی که با مشارکت شهروندان دارند، حائز اهمیت است. از این رو، هم اثر نوع نظام انتخاباتی بر فعالیت یا عدم فعالیت احزاب سیاسی، کسب و یا امیدواری به کسب کرسی توسط شهروندان و یا ایجاد یک رویه رقابتی برای نامزدهای مختلف می‌تواند بیانگر آثار هر یک از رویکردهای نظام‌های انتخاباتی باشد.

۳-۱. آثار نظام انتخاباتی بر فعالیت احزاب سیاسی

مردم‌سالاری جز با مشارکت هوشمندانه و راستین مردم پدید نمی‌آید و مردم‌سالاری دینی نیز پذیرش رأی مردم در چارچوب فرهنگی و انتظارات مردم مسلمان است (پورسعید و رفیعی-نائینی، ۱۴۰۱: ۳۳). در این میان احزاب سیاسی از جمله نهادهای مهمی هستند که در نظام‌های دموکراسی خروجی مشارکت سیاسی را بهتر و بیشتر عیان می‌سازد و مشارکت‌کنندگان را به‌عنوان شهروندان مسئول و آگاه و نه توده‌های منفعل می‌شناساند. در شیوه اکثریتی، احزاب در انتخابات نیز دارای نقش هستند که می‌توانند به صورت لیستی، نامزدهای موردنظر را اعلام و از آنان حمایت مالی یا رسانه‌ای به عمل آورند. اما با توجه به اینکه احزاب نقش فعال‌تری در عرصه انتخابات و پس از آن دارند، در نظام انتخاباتی اکثریتی، چنین نقش مؤثری ایفا نمی‌کنند. چنان‌چه با مشاهده شرایطی در انتخابات مجلس شورای اسلامی تجربه شد، نمایندگان برای کسب رأی نیازی به حضور و یا تأیید گرفتن از احزاب نمی‌بینند و این روند برای مردم‌سالاری دینی موجود در جامعه ایرانی مطلوب نیست و باعث ایجاد مشکلاتی می‌شود (خرمشاد و رفیعی قهساره، ۱۳۷۹: ۸۳). بدین ترتیب در عرصه انتخابات مجلس شورای اسلامی باید گفت که این نهادها و ائتلافات آنان با یکدیگر از نظر کاربردی، دستاورد چندانی نداشتند

(شجاعی، ۱۳۹۲: ۳). از این منظر شیوه و نظام انتخاباتی اکثریتی نه تنها باعث کاهش مشارکت در انتخابات شده، بلکه باعث استفاده ابزاری نمایندگان از احزاب سیاسی شده است. اما بر خلاف نظام اکثریتی، که در آن تنها احزاب بزرگ و قدرتمند می‌توانند به قدرت برسند، انتخابات تناسبی به احزاب و گروه‌های کوچک نیز این امکان را می‌دهد تا به تناسب آرای خود، در قدرت سهم باشند. به‌عنوان مثال، در کشور لهستان از نخستین انتخابات آزاد بعد از جنگ دوم جهانی در ۲۷ اکتبر ۱۹۹۱، تعداد ۱۹ گروه سیاسی توانستند در مجلس حضور یابند و در انتخابات سال ۱۹۹۲ ایتالیا، پانزده شیوه مناسبی برای تضمین کثرت‌گرایی در جامعه است. همسو با نظام انتخاباتی اکثریتی، نقش حاشیه‌ای احزاب سیاسی در انتخابات مجلس شورای اسلامی در قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی از جمله در ماده ۲۸ آن قابل مشاهده است. زیرا پیش‌شرطی برای کاندیدای حزبی مطرح نشده است و بررسی صلاحیت نیز به شیوه شکلی و ماهوی حول نامزدهای غیرحزبی و شخصی است (اعمایی و رضایی، ۱۳۹۸: ۲۷). ضمن اینکه در انتخابات مجلس شورای اسلامی در صورتی که نظام انتخاباتی به شیوه اکثریتی باشد، احراز صلاحیت نامزدها اگر به شیوه حزب محور نیز باشد، تنها در حد یک دیدگاه نظری است و در عمل، سازوکاری الزامی برای عبور نامزدها از مسیر تحزب تعبیه نشده است. یعنی قانون انتخاباتی اکثریتی به نحوی است که در فرایند تبدیل آراء شهروندان به کرسی‌های انتخاباتی و تشکیل دولت و مجلس، احزاب سیاسی نقش فعالی ندارند. این رویه درباره انتخابات مجلس شورای اسلامی نیز صادق است (قهرمان‌پور، ۱۳۹۴: ۱۵۰). وقتی که در نظام انتخاباتی اکثریتی حتی اگر به شیوه احراز صلاحیت حزب محور، سازوکاری الزام‌آور و عملی برای انتخابات نامزدها وجود نداشته باشد، نمی‌توان نسبت به نقش‌آفرینی احزاب سیاسی و پویایی آنان در عرصه انتخابات مجلس امیدوار بود.

با مشاهده تجربه لهستان و ایتالیا از جهت نقش‌آفرینی احزاب در تعیین نمایندگان مجلس (مرکز تحقیق و پژوهش و مدارک پارلمانی اروپا، ۲۰۱۰: ۱۳)، باید گفت این سازوکار به نحو بهتری می‌تواند مشارکت حزبی را در جمهوری اسلامی نهادینه سازد. زیرا در نظام جمهوری اسلامی ایران باور به مشارکت مردم یک اصل راهبردی و تداوم نظام سیاسی با تکیه بر صندوق رأی است (خورشیدآبادی شاپوری و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۱۳). بنابراین جهت رفع این مشکل بایستی نسبت به جلب مشارکت مردمی و ایفای نقش بهینه در زمینه رشد آگاهی توده‌ها و تبدیل مشارکت سیاسی آنها به یک مشارکت سازمان یافته و پایدار اقدام نمود تا فاصله میان مردم و خود برداشته شود و این امر جز با تغییر و تحولاتی در زمینه‌های گوناگون از جمله در حوزه قوانین، دولت، جامعه و در نهایت عملکرد احزاب سیاسی امکان‌پذیر نیست (شجاعی،

۱۳۹۲: ۱۲). در این شرایط، راهکار مؤثر ایجاد یک رویه مبتنی بر مشارکت حزبی، ارائه فهرست و پاسخگویی به مردم و امید به کسب کرسی حتی برای بازندگان انتخابات است تا موانع ساختاری مشارکت شهروندان برطرف شود. با این اوصاف باید گفت که شیوه اکثریتی از حیث پویایی احزاب سیاسی در عرصه انتخابات مجلس شورای اسلامی چندان مطلوب نبوده است. زیرا رویه تجربه شده به شیوه اکثریتی چندان به مشارکت سیاسی به عنوان یک هدف نگاه نمی‌کند. به این دلیل که در این نظام انتخاباتی می‌توان نمایندگان با درصد اندک آرا و در نتیجه بدون مشروعیت کافی را روی کرسی‌های نمایندگی نشانند (ایوبی و رسولی، ۱۳۹۱: ۲۱۰). زیرا اغلب در انتخابات مختلف، فرد برگزیده شده تنها نیازمند (دو سوم آراء) است که حتی با مشارکت ۳۰ درصد و حصول شرط اخیر، وی می‌تواند به عنوان انتخاب مردم تلقی شود. با این سازوکار حتی شهروندان این‌گونه استدلال می‌کنند که فرد برنده با بردن نیم+۱ درصد از آراء وارد مجلس می‌شود و مشارکت یا عدم مشارکت وی تأثیری بر روند انتخابات ندارد. اما اگر شیوه تناسبی در پیش گرفته شود، نقش احزاب پررنگ شده و حتی اقلیت‌ها نیز تلاش می‌کنند تا به نسبت رأی خود، واجد کرسی در مجلس شورای اسلامی شوند.

۲-۳. رفع مشکل برتری اکثریت بر اقلیت

سازوکار اکثریتی برای تعیین نماینده در طول سالیان اخیر دستاوردهای مهمی داشته که از جمله باعث گرد آمدن حول منافع ملی و دوری از تفرقه در سطح کلان شده که از نتایج نظام انتخاباتی اکثریتی است، اما چالشی که از اکثریتی بودن نظام انتخاباتی مجلس شورای اسلامی حاصل شده است، تسلط دائمی اکثریت یک حوزه انتخابی بر اقلیت است. این رویه در عرصه انتخابات تحت عنوان «قاعده اکثریت» از آن یاد شده است. بدین معنا که در نظام انتخاباتی اکثریتی، یک فرد یا جریان در حوزه انتخابی به دلایل مختلف قومی، مذهبی، عقیدتی و... به کاندیدایی از طیف خود گرایش پیدا کنند و اقلیت را به حاشیه برانند. قاعده اکثریت در واقع ناظر بر نوعی رویه رأی‌گیری جمعی در اجتماعات مشورتی و نهادهای انتخاباتی است (Herod, 2007: 2). به لحاظ سیاسی و در عرصه بیرونی این بدین معناست که اکثریت یک حوزه انتخابیه همواره پیروز انتخابات هستند و اگر یک اقلیت دینی، مذهبی، عقیدتی، سیاسی و قومی در یک حوزه انتخابیه هستند، از داشتن کاندیدا در مجلس محروم خواهند بود و تمایلی به مشارکت در عرصه انتخابات ندارند. به طور مشخص درباره انتخابات در ایران و از جمله نظام انتخاباتی اکثریتی در مجلس شورای اسلامی بدین معناست که یک اندیشه بر دیگران حاکمیت دارد و خبری از اقلیت‌ها و گروه‌های ذینفع اجتماعی نیست (دهشیار، ۱۳۸۶: ۲۹).

بدین ترتیب، تداوم نظام انتخاباتی اکثریتی در انتخابات مجلس شورای اسلامی به شیوه نظام مند باعث کاهش میزان مشارکت در انتخابات و حتی عامل طرد گروههای اقلیتی می شود که در یک حوزه انتخابیه از تعداد نفرات کمتری برخوردار هستند.

نظام انتخاباتی تناسبی با این استدلال پشتیبانی می شود که دموکراسی می بایست از هر تعداد شهروند که ممکن است، نمایندگی کند و یک اکثریت ساده نباید به صورت مطلق بر دیگران سلطه پیدا کند (ماینوارینگ، ۲۰۰۱: ۱۷۰). بنابراین ترکیب آراء و تکثر و فراهم کردن شرایطی برای حضور مؤثر همه افراد و جریانات سیاسی یک ضرورت برای تحقق دموکراسی است. بر همین اساس و با توجه به مزایایی که درباره نظام انتخاباتی تناسبی بیان شد، تعداد نظام های تناسبی در سراسر جهان، ۸۵ کشور از میان ۲۱۷ کشور است که دارای نظام انتخاباتی هستند. یعنی تقریباً برابر با تعداد نظام های اکثریتی (انستیتو بین المللی همکاری های دموکراتیک ۲۰۱۸: ۱۱). بنابراین نظام انتخاباتی تناسبی یک شیوه مرسوم و قابل توجه در برگزاری انتخابات مجلس در کشورهای مختلف است. در برخی کشورها از جمله در استرالیا، تاسمانی، پارلمان اروپا، ایرلند، جمهوری مالت، ایرلند شمالی و انتخابات محلی در اسکاتلند مرسوم است (رینولدز و همکاران، ۱۳۹۱: ۸۸). در این نظام های سیاسی نیز اغلب، احزاب سیاسی فعالیت آزادانه و مؤثری دارند و با بهره گیری از شرایط ناشی از نظام انتخاباتی به فعالیت در آن مشغول هستند. زیرا هدف اصلی در نظام های نمایندگی تناسبی آن است که احزاب سیاسی، صرف نظر از مقدار آراء اکتسابی در انتخابات، امکان کسب کرسی تعداد معینی از کرسی های مجلس را کسب کنند. با این شیوه، سلطه اکثریت از بین رفته و یا برخلاف نظام انتخاباتی اکثریتی، کم رنگ شده و هریک از احزاب با توجه به درصدی از آرائی که کسب می کنند، سهمی از کرسی های مجلس کسب می نمایند.

دفع سلطه اکثریت بر اقلیت به عنوان یکی از دستاوردهای نظام انتخاباتی تناسبی است، زیرا هر یک از احزاب سیاسی به تناسب آراء حاصله واجد کرسی پارلمانی می شوند (آل غفور و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۶۴). در این شیوه امید به کسب کرسی برای همه نامزدها و احزاب و به تبع آن شهروندان محفوظ است. به عنوان نمونه نظام انتخاباتی لبنان که در آن کرسی های اقوام از پیش معین شده است، حوزه ها چند کرسی و انتخابات لیستی است. این رویه باعث شده تا اقوام با یکدیگر سازش کنند، زیرا هیچ یک از آنان نخواهند توانست تنها با تکیه بر آراء گروه خود

برنده انتخابات باشند و آنها باید آراء خود را با آراء سایر نامزد دیگر گروهها، که در همان حوزه برای مبارزه برای کسب کرسی‌ها هستند، یک کاسه کنند. علاوه بر این، نظام‌هایی که کاندیدها را وادار می‌کنند علاوه بر کسب اکثریت نسبی، دارای توزیع آراء منطقه‌ای نیز باشند، محتمل است که رفتارهای سازش‌گرایانه را گسترش دهند. در صورتی است که به دلیل تمرکز اقوام در مناطق، منطقه را به‌عنوان نماینده قومیت در نظر بگیریم. نیجریه در انتخابات ریاست جمهوری خود، نماینده چنین رویه‌ای است که حتی در اندوزی نیز از این رویه تبعیت نموده است (هوروویتز، ۱۳۸۶: ۴۰۸). بنابراین گزینش نظام انتخاباتی را تنها نمی‌توان صرفاً دستگاهی برای تبدیل آراء به کرسی معنا کرد، بلکه آنچه دارای اهمیت است، ایجاد سازش میان گروه‌های اجتماعی و سیاسی در جامعه و فراهم کردن شرایط برای مشارکت مؤثر شهروندان در عرصه سیاسی است.

۳-۳. کسب کرسی و پرهیز از قوم‌گرایی برای مشارکت شهروندان

مشارکت عاملی برای پیوند مردم با نظام سیاسی است (هیوود، ۱۳۹۰: ۱۰۹). بر همین اساس، نظام انتخاباتی اکثریتی می‌تواند حذف برخی از گروههای قومی را در مناطق کوچک در پی داشته باشد که این باعث سرخوردگی، یأس و درگیری می‌شود. در شرایطی که این رویه به صورت افراطی ادامه داشته باشد، زمینه برای بروز انواع خشونت در صحنه سیاسی و بی‌ثباتی فراهم می‌گردد (خسروی، ۱۳۹۵: ۱۰۳). از این جهت ضعف نظام انتخاباتی اکثریتی آن است که به جای ایجاد سازوکاری برای انتخاب نمایندگان کلان‌نگر باعث ایجاد برخی تنش‌ها و درگیری‌های قومی می‌شود. اما در شیوه تناسبی حتی فرد بازنده (باخت حزب سیاسی متبوع) می‌تواند نسبت به کسب کرسی در مجلس امیدوار باشد که همین عاملی برای مشارکت آحاد مردم در انتخابات است. از این جهت نظام انتخاباتی اکثریتی در انتخابات مجلس شورای اسلامی، در تعارض با اصل مشارکت مردم و حضور آن در اداره امور است که در اصول: (۳)، ۶، ۷، ۱۹، ۲۰، ۲۶، ۵۶ و ۱۰۷) قانون اساسی بر آن تأکید شده است. همچنین کاستی عمده نظام انتخاباتی اکثریتی آن است که می‌تواند خودکامگی اکثریت را در پی داشته باشد و جلوی توازن قدرت را نیز بگیرد (صمدی، ۱۳۷۴: ۱۴۱). بدین ترتیب خطر مهمی که برای مشارکت شهروندان در نظام انتخاباتی اکثریتی وجود دارد، عدم تمایل به مشارکت و سپس در پیش گرفتن یک رویه خشونت‌آمیز از سوی کسانی است که به دلایل مختلف در انتخابات مشارکت ندارند.

تبعات دیگری که شکل کنونی انتخابات مجلس شورای اسلامی (نظام انتخاباتی اکثریتی) در پی دارد، حاکم شدن نوعی رویکرد طایفه‌گرایی در انتخابات و بی‌توجهی به نقش آحاد ملت در تعیین نماینده است. در شهرهایی که به دلایل قومیتی رأی می‌دهند، سایر افراد در حوزه‌های انتخابیه به دلیل شانس نداشتن برای کسب کرسی از سوی نماینده موردنظر، تمایلی به مشارکت در انتخابات ندارند. بنابراین، بی‌توجهی به حقوق شهروندی در حوزه‌های انتخابیه نیز آثار دیگری از حاکم شدن طایفه‌گرایی در انتخابات اکثریتی و نامزدمحوری است (میرزایی-تبار و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵). بنابراین کاهش مشارکت شهروندان از جمله نتایج کاربست نظام انتخاباتی اکثریتی است که این رویه به واسطه توجه بیشتر نماینده مجلس به مطالبات پایگاه رأی خود، تشدید می‌شود. علاوه بر این، دخالت نمایندگان در امور اجرایی حوزه‌های انتخابیه، حتی باعث تعارض منافع و مصالح حلقه‌های هویتی سطح و میانه با سطح کلان می‌شود (آزاد ارمکی و ایار، ۱۳۹۹: ۶۲). اما کاربست نظام انتخاباتی تناسبی در انتخابات مجلس شورای اسلامی می‌تواند مشکلات ناشی از سلطه اکثریت و تنش‌های قومی را از بین ببرد. زیرا با نقش آفرینی احزاب سیاسی در عرصه انتخابات، نامزدها، ناگزیر هستند به‌جای توسل به اقوام و طوایف همسو با خود به احزاب و جناح‌های سیاسی متوسل شوند (میرزاده شکوهی و میرزاده شکوهی، ۱۳۹۰: ۱۶۲). در صورتی که حزب متبوع آنان سهمی از آراء کسب نماید، واجد کرسی در مجلس شده و از گرایش به سمت رویکردهای قوم‌گرایانه نیز دوری می‌شود. در هر صورت مزایای انتخابات تناسبی در زمینه تعیین کرسی‌های مجلس و از جمله نقش مؤثر آن در اثرگذاری احزاب بر فرایند سیاست باعث شده تا این نظام انتخاباتی، نظامی مطلوب قلمداد شود. زیرا هدف مطلوبی که از طریق نظام تناسبی حاصل می‌شود، نمایندگی بزرگ‌تر و بیشتر است. این نظام به جای آنکه اجازه تسلط اکثریت بر اداره کشور را بدهد، به دنبال آن است تا تعداد بیشتری از احزاب سیاسی را در روند تصمیم‌گیری قوه مقننه جای دهد. همچنین نظام انتخاباتی تناسبی امکان مشارکت بیشتری از احزاب سیاسی و رأی‌دهندگان را به عرصه سیاست باز می‌کند (عرفانی و چودری، ۱۳۹۷: ۱۱). بر این اساس می‌توان از نقش نظام انتخاباتی تناسبی برای مشارکت مؤثر در امور سیاسی نام برد که مزیت مهمی است.

۳-۴. تبدیل منازعات قومی به مشارکت مؤثر

اثرگذاری بر انتخابات عامل مهمی برای برانگیختن شهروندان در زمینه دخالت در امور سیاسی است. زیرا شخص رأی‌دهنده باید احساس کند که انتخاب وی در ترکیب مجلس و اداره

کشور اثرگذار است. بر همین اساس، باید طیف‌ها، گرایش‌ها و گروه‌های سیاسی مختلف، فرصت مشارکت رقابتی در عرصه انتخابات را داشته باشند تا رأی دهنده، متناسب با گرایش فکری، دست به گزینش بزند (Citizen's Assembly on Electoral Reform (Ontario), 2006, P. ۲۰۶). این اثرگذاری برای مدت بیش از چهار دهه توانست شهروندان را برای تعیین نمایندگان منتخب حوزه انتخابیه خود وارد عرصه انتخابات نماید و در زمانه‌ی که مشارکت جنبه توده‌ای یا غیرسازمانی داشت، مؤثر واقع شده است. اما برای تطبیق با شرایط جدید و پوشش علائق و خواسته‌های متغیر نیازمند سازوکار جدیدی است تا بتوان شهروندان را به شیوه نهادی در عرصه انتخابات مجلس شورای اسلامی دخیل نمود. استدلالی که از منظر انتقاد نسبت به نظام انتخاباتی اکثریتی وارد است اینکه در دوره طی شده جمهوری اسلامی ایران، نشان می‌دهد که فرایند مشارکت در انتخابات مجلس شورای اسلامی رو به کاهش بوده است (عبدالله و توکل‌نیا، ۱۴۰۱: ۱۶۱). بنابراین، تغییرات بخشی و جزئی نظام انتخاباتی نتوانسته است پاسخگوی دگرگونی‌های اجتماعی و سیاسی ناشی از میل به آزادی‌ها و مشارکت سیاسی مردم پس از انقلاب اسلامی را فراهم سازد (قیصری و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۲). بر مبنای انتقادی که بر نظام انتخاباتی اکثریتی وارد است، این شیوه از منظر پیوند زدن شهروندان با عرصه سیاسی نتوانست باعث مشارکت مؤثر احزاب سیاسی گردد. هرچند در این الگو از نظام انتخاباتی اکثریتی، احزاب نیز ممکن است که فعالیت داشته باشند، اما به دلیل تسلط رهبران کادری احزاب، نقش آنان پویا و اثربخش نیست.

هرچند در انتخابات مجلس شورای اسلامی و شیوه اکثریتی، احزاب نقش فعالی ندارند، اما مشکل دیگری که وجود دارد، برتری یافتن رقابت‌های قومی و قبیله‌ای در انتخابات است که به دلیل برگزاری انتخابات در شهرستان‌های کوچک این منازعات و درگیری‌ها اوج می‌گیرد و افرادی انتخاب می‌شوند که پایگاه قومی و قبیله‌ای بیشتری دارند (سجادیان و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۹). این وضعیت نشان دهنده غلبه نگرش قومی و قبیله‌ای بر شیوه حزب‌محور است و راه‌حل مطلوب، در پیش گرفتن شیوه تناسبی است. به این دلیل که فعال بودن احزاب در نظام تناسبی به معنای وجود سازوکارهای حاکم کردن عقلانیت و محاسبات فراقومی بر احساسات و منافع قومی است. همچنان که وجود شکاف‌های بسیار فعال قومی، مذهبی و فرهنگی معمولاً از اجماع و تفاهم اجتماعی در کشور جلوگیری می‌کند (ایوبی، ۱۳۷۹: ۱۶۸). بنابراین باید

خطرات ناشی از کاهش مشارکت به واسطه در پیش گرفتن نظام انتخاباتی اکثریتی را لحاظ کرد و به دنبال یافتن شیوه جدیدی در این باره بود.

با عنایت به کاستن از نقش متغیر گرایش‌های قومی و قبیله‌ای در انتخابات مجلس شورای اسلامی، گزینش نظام انتخاباتی تناسبی، باعث گسترده‌گی جغرافیایی و تعدد آراء شده و به تبع آن، عناصر قومی و طایفه‌ای به تنهایی ملاک تعیین نمایندگان نخواهد بود. بنابراین نامزدها ناگزیر هستند به جای توسل به اقوام و طوایف همسو با خود به احزاب و جناح‌های سیاسی متوسل شوند (میرزاده شکوهی و میرزاده شکوهی، ۱۳۹۰: ۱۶۲). مزیت دیگری که از کاربست نظام انتخاباتی تناسبی حاصل می‌شود، حل و مدیریت تضادهای سیاسی و تبدیل آن به مشارکت سیاسی مسالمت‌آمیز و تعیین‌کنندگی «صندوق رأی» به عنوان ابزاری برای شهروندان است. همچنان که در فرمایشات مقام معظم رهبری نیز همواره تعیین‌کنندگی صندوق رأی مورد تأکید قرار گرفته است. ایشان در این باره بیان می‌کنند: «مشارکت یعنی حضور پُرشور مردم در انتخابات. اگر حضور پُرشور مردم در انتخابات باشد، این وحدت ملی را نشان می‌دهد، این انگیزه‌ی ملت ایران را برای حضور در صحنه نشان می‌دهد؛ انگیزه‌ی ملت ایران و وحدت ملی، قدرت ملی به وجود می‌آورد؛ قدرت ملی موجب امنیت کشور می‌شود؛ وقتی کشور امنیت پیدا کرد، آن وقت علم در آن کشور پیشرفت می‌کند، اقتصاد در آن کشور به شکوفایی می‌رسد، مشکلات گوناگون فرهنگی و اقتصادی و سیاسی در کشور قابل حل می‌شود؛ مشارکت یک چنین معجزه‌ای می‌کند. انتخابات در کشور تحوّل ایجاد می‌کند. بعضی‌ها اسم تحوّل را می‌آورند، اظهار طرف‌داری از تحوّل می‌کنند، اما عملاً آن چیزی که مقدمه‌ی حتمی تحوّل است، مورد بی‌اعتنائی‌شان قرار می‌گیرد؛ یعنی انتخابات. با انتخابات می‌شود در کشور تحوّل ایجاد کرد» (بیانات رهبری در دیدار با مردم خوزستان و کرمان، ۱۴۰۲/۱۰/۲). بنابراین اصلاح نظام انتخاباتی اگر در راستای تأمین مصالح نظام و ترغیب شهروندان به حضور در انتخابات باشد، می‌تواند مورد توجه قانونگذاران انتخابات قرار گیرد و منافاتی نیز با اصل مشارکت عامه در عرصه انتخابات نداشته باشد.

در نهایت اینکه با پذیرش نظام انتخاباتی تناسبی مشارکت احزاب سیاسی و به تبع آن مشارکت شهروندان در عرصه انتخابات به نحو مطلوبی باعث مدیریت تضادها و چندگانگی‌ها در جامعه خواهد شد که خود بستر مناسبی برای تحقق مشارکت سیاسی در نظام مردمسالاری دینی است.

همچنان که از دیرباز نیز این ایده مطرح شده است که احزاب زاده نظام پارلمانی هستند که در درون آن جناح‌بندی‌های رقیب برای مبارزه بهتر انتخاباتی و تحقق سریع‌تر برنامه‌های خود تلاش می‌نمایند تا در چارچوب یک حزب سیاسی فعالیت نموده و علیه یکدیگر موضع‌گیری نمایند (اخوان کاظمی، ۱۳۸۸: ۳۵). بنابراین در وهله اول غلبه بر چالش‌ها و چندگانگی در جامعه متکثر ایرانی و مدیریت تضادها و سپس حاصل شدن منافع گروه‌ها و افراد از طریق در پیش گرفتن نظام انتخاباتی تناسبی نقش مهمی در بهبود کمیت و کیفیت مشارکت سیاسی شهروندان در نظام جمهوری اسلامی ایران خواهد داشت که می‌تواند با کاربست نظام انتخاباتی تناسبی بدست آید.

۵. نتیجه‌گیری

مشارکت سیاسی شهروندان در عرصه‌های مختلف از جمله در عرصه انتخابات تحت تأثیر عوامل مختلفی است که یکی از آنان، نوع نظام انتخاباتی است. نتایج تحقیق حاضر نشان داده است که نظام انتخاباتی هم از حیث کمی و هم از حیث کیفی می‌تواند تبعاتی برای مشارکت شهروندان در پی داشته باشد. از این‌رو، در انتخابات مجلس شورای اسلامی که از ابتدای پیروزی انقلاب به شیوه اکثریتی بوده است، غالباً پس از هر دوره، افت و کاهش مشارکت سیاسی نمود پیدا کرده است. از این جهت سازوکار فنی برای برگزاری انتخابات نقش مهمی در این زمینه داشته است که باعث برتری اکثریت بر اقلیت، عدم رقابت، عدم فعالیت احزاب و گرایش به توده‌گرایی و افزایش شکاف‌های اجتماعی شده است. بر این اساس، مدل بدیلی که برای برگزاری انتخابات مجلس شورای اسلامی وجود دارد و می‌تواند جایگزین نظام انتخاباتی اکثریتی شود، با استنباط و تحلیل معایب نظام انتخاباتی اکثریتی در زمینه‌های عدم فعالیت احزاب و نامزدمحوری، عدم انگیزه از سوی اقلیت‌ها در یک حوزه انتخابیه برای داشتن کرسی در مجلس و توسل به شکاف‌های قومی و مذهبی برای کسب رأی مشاهده شده است. از این منظر نظام انتخاباتی تناسبی می‌تواند ضمن حمایت از فهرست‌ها و لیست‌های حزبی، نقش این نهادهای حیاتی را در چارچوب قانون اساسی ارتقا ببخشد. همچنان که بحث مشارکت شهروندان از حیث کمی و کیفی نیز امری بسیار مهم است، تغییراتی در زمینه برتری دائمی اکثریت نیز رخ خواهد داد؛ بدین معنا که با شکست حزب در انتخابات، همه نامزدهای متعلق به حزب از میدان خارج نشده و به نسبت رأی حاصل شده می‌توانند کرسی مجلس را تصاحب کنند. از این جهت انگیزه برای رقابت از طریق امید به کسب کرسی برای گروه‌های اقلیتی

افزایش پیدا می‌کند. بنابراین نظام انتخاباتی تناسبی به‌طور قابل توجهی بر میزان مشارکت شهروندان خواهد افزود. تمایل و رغبت شهروندان برای حضور در عرصه انتخابات و مخصوصاً گروه‌های اقلیتی که در یک بازه زمانی چهل ساله (یازده دوره مجلس شورای اسلامی) که ناشی از حس اثرگذاری عینی آنان بر عرصه انتخابات است، در نظام انتخاباتی تناسبی قابل حصول است. بنابراین نظام انتخاباتی تناسبی برخلاف اکثریتی که در انتخابات دوره یازدهم مجلس نتوانسته مشارکت را در سطح مطلوبی نگه دارد، از خصوصیات نظیر فعال کردن نقش احزاب، ایجاد انگیزه برای رقابت و ترغیب شهروندان و نامزدها به داشتن کرسی حتی در صورت باخت برخوردار است که می‌تواند مدنظر قانونگذاران انتخابات قرار گیرد. مزیت دیگری که نظام انتخاباتی تناسبی در پی دارد، تغییر کیفی مشارکت از توده ای به انضباط از منظر سازمانی و نهادی با ارتقای نقش احزاب سیاسی است که از ملزومات حکمرانی در دهه چهارم انقلاب اسلامی ایران است.

استناد به این مقاله: همیار، حفیظ اله، شیخ موحد، مهدی، علایی، حسین . (۱۴۰۳). تأثیر نظام انتخاباتی بر میزان مشارکت شهروندان در ایران، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۸(۶۸)، ۳-۱۸.

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مآخذ:

- اخوان کاشمی، بهرام (۱۳۸۸)، احزاب ثبات سیاسی و امنیت، تهران، **فصلنامه مطالعات راهبردی**، شماره ۴.
- اعمایی، حسن، رضایی، مصطفی (۱۳۹۸)، امتناع حکمرانی حزبی؛ آسیب‌شناسی رابطه نظام حزبی و نظام انتخاباتی در جمهوری اسلامی ایران، **رهافت‌های سیاسی و بین‌المللی**، ۱۱ (۱)، ۳۳-۱۲.
- ایوبی، حجت‌الله (۱۳۸۲)، **پیدایی و پایایی احزاب سیاسی در غرب**. تهران: انتشارات سروش.
- آزاد ارمکی، تقی، ایاری، علی (۱۳۹۹)، بازپیکربندی مسئله قبیله‌گرایی در ایران امروز، **مجله بررسی مسائل اجتماعی**، دوره یازدهم، شماره اول، صص ۶۹-۳۷.
- آل‌غفور، سیدمحمدتقی، هاشمیان، سیدمحمد، نوری گلجایی، عبدالله (۱۳۹۹)، الگوی راهبردی تعامل نظام حزبی و نظام انتخاباتی در جمهوری اسلامی ایران، **فصلنامه پژوهش‌های سیاست اسلامی**، سال هشتم، شماره هفدهم، صص ۲۸۶-۲۵۹.
- بی‌جرکه، افسانه، وارسته بازقلعه، محمد، دشتی، علی (۱۴۰۲)، ارائه مدل مطلوب انتخاباتی براساس سیاست‌های کلی انتخابات با مطالعات نظام‌های انتخاباتی بین‌المللی (مطالعه موردی امریکا و آلمان)، **فصلنامه تحقیقات حقوقی بین‌المللی**، دوره ۱۶، شماره ۶۰، صص ۲۲۸-۲۰۹.
- پورسعید، رامین، رفیعی نائینی، فرشید (۱۴۰۱)، جایگاه حقوق شهروندی در نظام مردمسالاری دینی براساس نظریه مقاصد الشریعه، **فصلنامه رهافت انقلاب اسلامی**، سال شانزدهم، شماره ۵۹، صص ۴۸-۲۵.
- چودری، نافع، عرفانی، محمد (۱۳۹۷)، **اصلاح نظام انتخاباتی و تجربه انتخابات پارلمانی در افغانستان**، کابل، انستیتو مطالعات استراتژیک افغانستان.
- خرمشاد، محمدباقر، رفیعی قهساره، ابوذر (۱۳۹۷)، نظام انتخاباتی و تأثیر آن بر نظام حزبی در ایران، **فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران**، سال اول، شماره اول، صص ۱۰۳-۸۱.
- خسروی، حسن (۱۳۹۴)، نظام انتخاباتی کارآمد مجلس شورای اسلامی در پرتو نظام انتخاباتی، **مجله علوم سیاسی**، دانشگاه باقرالعلوم، شماره ۷۱، صص ۱۲۶-۹۳.
- خورشیدآبادی شاپوری، حسن، توسلی نائینی، مجید، احمدی، محمدصادق (۱۴۰۱)، جایگاه حق و تکلیف در مشارکت سیاسی؛ مطالعه تطبیقی حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران و منشور جهانی حقوق بشر، **فصلنامه رهافت انقلاب اسلامی**، سال شانزدهم، شماره ۴۹، صص ۲۲۸-۲۰۹.
- دهشیار، حسین (۱۳۸۶)، **دموکراسی اکثریت، دموکراس اقلیت، مجله شهروند**، شماره ۱.
- رینولدز، آندرو (۱۳۹۱)، **دانشنامه نظام‌های انتخابات**، ترجمه ابوذر رفیعی قهساره، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- سجادیان، ناهید؛ نعمتی، مرتضی؛ شجاعیان، علی و اورکی، پروش (۱۳۹۴)، ارزیابی نقش طایفه‌گرایی در احساس امنیت اجتماعی (مطالعه موردی: شهر ایذه)، **فصلنامه علمی-پژوهشی اطلاعات جغرافیایی (سپهر)**، دوره ۲۴، شماره ۹۴.
- صمدی، سعید (۱۳۷۴)، بررسی تطبیقی قانون انتخابات ۱۱۰ کشور جهان، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**، دانشگاه تربیت مدرس. دانشکده علوم سیاسی.
- عباسی، بیژن، موسوی‌الحسینی، مجتبی (۱۴۰۱)، واکاوی دلایل مخالفت شورای نگهبان با استانی شدن انتخابات، **فصلنامه مطالعات حقوق عمومی**، دوره ۵۲، شماره دوم، صص ۱۷۷-۱۴۷.
- عبدالله، عبدالمطلب، توکل‌نیا، پرویز (۱۴۰۱)، بررسی علل و عوامل کاهش مشارکت سیاسی در انتخابات یازدهمین دوره مجلس شورای اسلامی، **جستارهای سیاسی معاصر**، سال ۱۳، شماره دوم، صص ۱۷۷-۱۴۷.
- میرزاده کوهشاهی، نادر، میرزاده کوهشاهی، مهدی (۱۳۹۰): «امکان‌سنجی استانی‌شدن حوزه‌های انتخاباتی در انتخابات مجلس شورای اسلامی»، **فصلنامه مطالعات سیاسی**، سال چهارم، شماره ۱۴.
- میرزایی تبار، میثم، حسینی، محمدحسین، صادقی، وحید (۱۳۹۶)، تبیین رابطه طایفه‌گرایی و حقوق شهروندی (نمونه پژوهی: انتخابات مجلس شورای اسلامی در حوزه انتخابیه ممسنی)، **مجله پژوهش‌های جغرافیایی سیاسی**، شماره دوم، صص ۲۵-۵۴.
- هورویتر، دونالد (۱۳۸۶)، نظام‌های انتخاباتی و اهدافشان؛ نکاتی اساسی برای تصمیم‌گیرندگان، **فصلنامه حقوق اساسی**، تابستان ۱۳۸۶، شماره ۸.
- سایت‌ها**
- بیانات رهبری در دیدار با مردم خوزستان و کرمان، ۱۴۰۲/۱۰/۲؛ **بازیابی در سایت به آدرس زیر:**
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=54696>.
- انستیتوت بین‌المللی همکاری دموکراتیک و انتخاباتی (IDEA)، قابل دسترسی در **سایت به آدرس زیر:**
<https://www.idea.int/data-tools/question-view/130357> (11 Feb 2018)
- مرکز تحقیق و پژوهش و مدارک پارلمانی اروپا (ECPRD)، درخواست شماره ۱۴۸۸: قوانین یا هنجارهای قانونی برای مشخص نمودن شماره یا درصد نمایندگان اقلیت‌های قومی مشمول در فهرست احزاب سیاسی برای انتخابات پارلمانی، ۱۹/۲۰۱۰/۷؛ **آدرس سایت:**
<https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/pub/about/0>
- Abdullah, A., & Towkelnia, P. (2022) *Investigating the causes and factors of decreased political participation in the 11th Islamic Consultative Assembly elections Contemporary Political Studies*, 13(2), 147-177 (in Persian)

Consultative Assembly Quarterly Journal of Political Studies, 4(14) (in Persian)

Mirzaeebar, M., Hosseini, M. H., & Sadeghi, W. (2017) *Explaining the relationship between tribalism and citizenship rights (Case study: The parliamentary elections of the Islamic Consultative Assembly in the Mamassani district)* *Journal of Political Geography Research*, 2, 25–54 (in Persian)

Nia'kouei, S. A., & Pirmohammadi, S. (2019) *Iran's security policy towards Middle Eastern conflicts post-Arab Spring (2011–2018)* *Public Policy Quarterly*, 5(1), 167–194 (in Persian)

Reynolds, A. (2012) *Encyclopedia of electoral systems* (A. Rafi'i Qahsaareh, Trans.) Tehran: *Strategic Studies Research Institute* (in Persian)

Samadi, S. (1995) *A comparative study of electoral laws in 110 countries* Master's thesis, Tarbiat Modares University, Faculty of Political Science (in Persian)

Shamsi, H. (2007) *Electoral Systems and Their Impact on the Party System* *Constitutional Law Quarterly*, Summer, 8 (in Persian)

Yousafi Juybari, M., Ghorbani, M., & Ahmadi, B. (2020) *The nature of the confrontational approach of the United States against the Islamic Republic of Iran in the Middle East (2001-2015)* *Biannual Journal of Islamic Awakening Studies*, 9(1), 59–82 (in Persian)

Websites

Leader's Speech in the Meeting with People of Khuzestan and Kerman, 2/10/2023, retrieved from <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=54696>

International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), available at <https://www.idea.int/data-tools/question-view/130357> (11 Feb 2018)

European Center for Parliamentary Research and Documentation (ECPRD), Request No. 1488: *Laws or legal norms for determining the number or percentage of minority representatives in the political party list for parliamentary elections*, 19/7/2010; available at

<https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/pub/about.do>

Ahmadian, H., & Mohseni, P. (2019) Iran's Syria strategy: The evolution of deterrence *International Affairs*, 95(2), 341–364

Al-Ghafoor, S. M., Hashemian, S. M., & Nouri Goljaei, A. (2020) *Strategic model for the interaction between the party system and electoral system in the Islamic Republic of Iran* *Quarterly Journal of Islamic Political Studies*, 8(17), 259–286 (in Persian)

Amadi, A. (2020) *The party system governance refusal: A diagnostic study of the relationship between the party system and the electoral system in the Islamic Republic of Iran* *Political and International Studies Journal*, 11(1), 12–33 (in Persian)

Ayobi, H. (2003) *The emergence and persistence of political parties in the West* Tehran: *Soroush Publishing* (in Persian)

Beigkar, A., Varesteh Bazgaleh, M., & Dashti, A. (2023) *Providing an ideal electoral model based on the general policies of elections with studies of international electoral systems (Case study: USA and Germany)* *Quarterly Journal of International Legal Research*, 16(60), 209–238 (in Persian)

Choudhury, N., & Irfani, M. (2018) *Reforming the electoral system and the experience of parliamentary elections in Afghanistan* Kabul: *Afghanistan Institute of Strategic Studies* (in Persian)

Hashemi, M. (2014) *The majority democracy, minority democracy* *Citizenship Journal*, 1 (in Persian)

Khormashad, M. B., & Rafi'i Qahsaareh, A. (2017) *The electoral system and its impact on the party system in Iran* *Quarterly Journal of Political Sociology of Iran*, 1(1), 81–103 (in Persian)

Khorshidabadi Shapouri, H., Tosali Naeini, M., & Ahmadi, M. S. (2022) *The role of rights and duties in political participation: A comparative study of the constitutional rights of the Islamic Republic of Iran and the Universal Declaration of Human Rights* *Quarterly Journal of the Approach of the Islamic Revolution*, 16(49), 209–228 (in Persian)

Khorvash, H. (2009) *Electoral systems and their objectives: Key points for decision-makers* *Quarterly Journal of Constitutional Law*, 8, Summer (in Persian)

Latiami, R. (2020) *The politics of promoting fundamentalism and Balkanizing the Middle East after the Islamic Awakening: Threats to the Islamic Republic of Iran and its regional allies* *Quarterly Journal of Islamic Awakening Studies*, 9(2), 139–164 (in Persian)

Mirzadeh, N. K., & Mirzadeh, M. (2011) *Feasibility study of districting in the parliamentary elections of the Islamic*